

33. Правильник комітету Наукового конгресу в Тисячоліття Хрещення Руси-України (Схвалений на Конференції в Мюнхені з уточненнями, прийнятими на 2-й Конференції в Бавнд-Бруку) // Збірник праць Ювілейного Конгресу / [Ред. В. Янів]. – Мюнхен, 1988/1989. – С. 869.
34. Президія і органи Комітету. Ділова Президія Комітету (Вибрана у Мюнхені 11-13.V.1984 р. і доповнена в Бавнд-Бруку 15-17.VI.1985 р. згл. кооптаціями, потвердженими референдумом афілійованих членів) // Збірник праць Ювілейного Конгресу / [Ред. В. Янів]. – Мюнхен, 1988/1989. – С. 870.
35. Українське Історичне Товариство // Збірник праць Ювілейного Конгресу / [Ред. В. Янів]. – Мюнхен, 1988/1989. – С. 951.
36. Українське історичне товариство. Обіжний лист, 1.XII.1965 // Український історик. – 1965. – Ч. 3-4. – С. 110.
37. Хроніка та інформація. Відзначення 25-ліття Українського Історичного Товариства // Український історик. – 1990. – Ч. 1-4. – С. 214–215.
38. Хроніка. Українське Історичне Товариство. Відділ УІТ в Німеччині // Український історик. – 1986. – Ч. 3-4. – С. 157.
39. Хроніка. Українське історичне товариство. Конференції, з'їзди, доповіді. Академічний вечір «Українського історика» на УВУ // Український історик. – 1983. – Ч. 2-4. – С. 192–193.
40. Хроніка. Українське Історичне Товариство. Конференції, з'їзди, доповіді // Український історик. – 1985. – Ч. 1-4. – С. 247–248.
41. Хроніка. Українське Історичне Товариство. Конференції, з'їзди, доповіді // Український історик. – 1986. – Ч. 3-4. – С. 157.

Атаманенко А. Є. Сотрудничество украинских ученых в Германии (1965–1991)

В статье речь идет о деятельности украинских историков – членов центра Украинского исторического общества в Германии. Формы деятельности включали проведение научных конференций, часто – совместных с другими украинскими и неукраинскими институциями, конгрессов, в т.ч. к 1000-летию Крещения Украины-Руси.

Ключевые слова: Германия, конференции, 1000-летие Крещения Украины-Руси.

Atamanenko A. E. The cooperation of Ukrainian scholars in Germany (1965–1991)

This article is dedicated to the activity of a group of Ukrainian historians – members of the Ukrainian Historical Association in Germany. The forms of activity included holding scholarly conferences, often in cooperation with other Ukrainian and non-Ukrainian institutions, congresses, including the one devoted to the 1000th anniversary of the Baptism of Ukraine-Rus.

Keywords: Germany, conferences, 1000th anniversary of the Baptism of Ukraine-Rus Congress.

УДК [94:347.836:621.39](477)"19"

Ю. О. Каганов

«ВОРОЖІ ГОЛОСИ»: ІДЕОЛОГІЧНЕ ПРОТИСТОЯННЯ НА РАДІОХВИЛЯХ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ ст.)

У статті на основі архівних документів і спогадів проаналізовано феномен зарубіжного радіомовлення в Україні у контексті ідеологічної боротьби часів «холодної війни», а також радянську контрпропаганду засобами радіо. Визначаються ідеологічні засади, кількісні та якісні впливи «ворожих голосів», тематика мовлення, процес глушіння. Акцентується увага на значенні радіопропаганди і радіоцензури у формуванні критичного мислення, суспільно-політичної позиції громадянами України та падінні радянської системи.

Ключові слова: радіопропаганда, «ворожі голоси», ідеологія, цензура, маніпуляція.

Інформаційне суспільство, яке є сутністю сучасного стану розвитку соціуму, гостро ставить питання про отримання, володіння, передавання, розпорядження інформацією, що виступає головною цінністю і джерелом прибутку у найширшому розумінні. Закрите середовище з монополією на інформацію вирізняє тоталітарний чи авторитарний лад, залежно від ступеня контролю і цензури. Усвідомлюючи, що інформація про закриті структури не має виходити на поверхню, бо тоді в результаті буде втрачено контроль за управлінням ситуацією, СРСР докладав значних зусиль для створення потужної ідеологічної системи.

У цьому контексті являє вагомий науковий інтерес досвід української радянської державності, в якій ЗМІ знаходились у системі координат ідеологічної політики, виступаючи важливим засобом формування уніфікованих поглядів та єдиної світоглядної матриці. У другій половині ХХ ст. «холодна війна», яка за словами Г. Почепцова, була найвищою реалізацією ідеологічних війн в історії людства [1, с.39], явила світу унікальні приклади радіопропаганди і радіоцензури у боротьбі за думки і погляди населення Сходу і Заходу.

Враховуючи, що сучасне українське суспільство у значній своїй масі є продуктом радянської ідеологічної системи з відповідно насадженими світоглядними і політичними архетипами, а також беручи до уваги новітні спроби використання засобів масової інформації у ролі маніпуляторів суспільною думкою, актуальним є науковий аналіз сутності феномену «ворожих голосів» і механізмів протидії їм у радянській Україні у другій половині ХХ ст.

Зарубіжна радіопропаганда займала одне з першорядних місць серед різних каналів (туризм, родинні зв'язки, поштові канали, зарубіжні виставки, демонстрація кінофільмів, нелегальне ввезення антикомуністичних видань, платівок, магнітофонних записів тощо) проникнення «антирадянської» інформації. Під поняттям «антирадянська» мається на увазі будь-яка критична, не компліментарна інформація, що викривала вади і проблеми у суспільно-політичній, економічній, гуманітарній сферах в СРСР у цілому та його республіках зокрема, або порівнювала певні досягнення з відповідними аналогами в західних країнах (не на користь СРСР).

Увага до радіопропаганди у другій половині ХХ ст. не в останню чергу зумовлена доступністю радіо як провідного ЗМІ, його домінуванням у культурологічному просторі епохи. Відома цитата І. Ільфа «У фантастичних романах головне це було радіо. При ньому очікувалось щастя людства. Ось радіо є, а щастя нема» стосується 20–30-х рр., але її можна екстраполювати й на більш пізній період.

Радянська історіографія цього питання, по суті, являє собою ідеологічно-пропагандистські матеріали, що викривали «підривну» сутність «ворожих голосів» та «мутних хвиль ефіру» [2-5]. Усі об'єктивні відомості з питань радіопропаганди і контрпропаганди у мовленні на зарубіжні країни, дані про чутність передач, наявність радіоперехоплень, відомості, що розкривають цілі і організацію радіомовлення на зарубіжні країни тощо знаходились під грифами «таємно» та «цілком таємно». Їх часткове розсекречення на рівні матеріалів відділу агітації і пропаганди ЦК Компартії України, що нині зберігаються у фондах ЦДАГО, дає можливість критичної рефлексії і наукового аналізу проблеми.

Певний масив архівних матеріалів з проблеми загальносоюзного рівня вміщено у документальному збірнику із серії «Культура і влада від Сталіна до Горбачова», виданому у Росії [6] та у фундаментальному виданні за редакцією Т. Горяєвої «Великая книга дня» [7].

У сучасній українській історіографії виділяється доробок запорізького дослідника О. Богуславського, що вивчав історію «Радіо Свобода» [8]. Журналіст І. Мащенко навів власні спогади про глушіння «ворожих голосів» [9]. Вагомими є напрацювання російських авторів Р. Даутової [10], А. Колчиної [11], А. Куропаткіна [12], Л. Сіліної [13], що з культурологічних та історичних позицій досліджують зарубіжну радіопропаганду.

Однак у цілому на сьогодні бракує спеціального історичного дослідження використання радіо як інструмента ідеологічної війни в українських реаліях другої половини ХХ ст.

Говорячи про масштаб мовлення зарубіжних радіостанцій, пошлемося на офіційні партійні матеріали. Так, відповідно до документа ЦК КПРС від 15 липня 1960 р. «Про заходи активної протидії ворожій радіопропаганді, спрямованій для населення СРСР», загальна тривалість «ворожих» програм досягала 50 годин на добу на різних радіостанціях і різними мовами. З них до 40 годин на день – російською. «Голос Америки» передавав щодня по 16 годин 30 хвилин програми для СРСР, у тому числі російською мовою – 8 годин, українською – 2 години [13, с.121].

За даними доповідної записки відділу пропаганди і агітації ЦК Компартії України про організацію перехоплень в республіці передач ворожих радіостанцій, станом на 1974 р. на Радянський Союз вели радіопропаганду 35 «ворожих» станцій. Їх передачі здійснювалися 22 мовами, а загальний обсяг становив більше 200 годин щодня. Вісім зарубіжних радіостанцій – «Голос Америки», «Свобода», «Рим», «Ватикан», «Бі-Бі-Сі», станції Іспанії, Монте-Карло та Португалії вели передачі українською мовою обсягом 107 годин на тиждень [14, арк.14].

За інформацією доповідної Мінзв'язку УРСР, адресованої в ЦК Компартії України, станом на 1982 р. «антирадянське мовлення» на Україну велось з 37 радіостанцій, розміщених у різних зарубіжних країнах. Серед «ворожих голосів» називалися такі радіостанції: «Свобода» (цілодобово на 60 частотах), «Албанія» (цілодобово на 30 частотах), «Ізраїль» (цілодобово на 145 частотах), «Китай» (цілодобово, 140 частот), «Вільна Європа» (польською, угорською, чеською мовою, за розкладом), «Голос Америки» (151 частота), «Бі-Бі-Сі» (78 частот), «Німецька хвиля» (21 частота) [15, арк. 20].

«Радіо Свобода» – найбільш відома радіостанція, назва якої стала уособленням «ворожих голосів» для радянської системи. Радіо до 1959 р. мало назву «Звільнення» і створювалось як пропагандистське радіо, яке займалось не тільки антикомуністичною пропагандою, але й прямою пропагандою західних, демократичних цінностей. Радіо «Звільнення» було задумано як емігрантське і мало слугувати знаряддям руйнування комуністичної ідеології [11, с.103]. Сама назва «Звільнення» вказувала на концепцію звільнення народів Радянського Союзу від комунізму.

«Радіо Свобода» дозволяла емігрантам самореалізуватися і протягом багатьох років транслювало іншу філософію життя радянським громадянам, що знаходились у закритій країні. З середини 1950-х рр. через «Радіо Свобода» здійснювався зв'язок і діалог між еміграцією та інтелігенцією у Радянському Союзі [11, с.110].

Примітно, що радіослухачі «Свободи» поділялися на категорії, які визначалася спеціальною інструкцією: переконані прихильники радянського ладу; нейтральні; особи, що коливаються; особи, вороже налаштовані проти радянської влади. Готувалися також радіопередачі, спеціально призначені для рядових членів КПРС, для того, щоб «протиставити рядові партійні маси партійному керівництву» [13, с.122]. Важливою є заувага А. Колчиної, що радіо було створено для боротьби з комунізмом, а не з народом і не з людьми [11, с.106].

Як зазначає О. Богуславський, в українській програмі «Радіо Свобода» приділяли найбільше уваги українській національній тематиці. Крім актуальних коментарів на поточні проблеми радянського життя і політики режиму, існували постійні «серії»: Українська культура під режимом, радянська колоніальна політика в Україні, національна політика комуністів в Україні, проблеми радянської економіки, літературна програма, життя українців у діаспорі, нова політична історія України. У 1957 р. йшов цикл програм «Сорок років тому», в якому подано історію України в 1917 р. У 25-річчя голоду подано серію історичних матеріалів про штучний голод. У зв'язку з появою нового офіційного курсу історії Компартії України в українській програмі з'явилася історична серія, яка обговорювала цей курс і подавала правдиву історію Компартії України. З 1961 р. започатковано серію «Бесіди з нової політичної історії України» (від початків 19-го сторіччя) [8, с. 214].

Цікавим і концептуально значущим є т.зв. «програмний» документ «За яку свободу стоїть «Радіо Свобода», в якому оприлюднюються цілі і філософія мовлення радіостанції: «Радіо «Свобода» обороняє

право українського народу самому вирішувати свою долю, без втручання сторонніх сил; самому вільно організувати своє національне життя: обороняє право нашого народу самому вибирати форму правління і державного ладу, в якому він хоче жити: самому шукати шляхів і способів якнайкраще гарантувати його власне майбутнє. Це його право – мати змогу вільно вирішувати такі питання: чи хоче він комунізму чи ні: чи хоче бути в Радянському Союзі чи вийти з нього: чи хоче жити в одній політичній спільноті разом з іншими народами, а чи мати власну незалежну державу на своїй батьківщині [8, с.224].

Як видно з уривку, цей документ базується на природному праві на самовизначення нації, закріпленому де-юре в радянському законодавстві, і апелює до демократичних цінностей.

Увага до національного питання, як відомо, значно посилилась у період «перебудови». У дискусіях на цю тему, що побутували у суспільстві, вагому роль зіграли зарубіжні радіостанції.

Так, Довідка, підготовлена для ЦК Компартії України відділом зарубіжних ідеологічних течій Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР у квітні 1988 р. описує основні тези «ідеологічного противника». Головною серед них була «міфічність» тверджень про те, що «громадяни Радянського Союзу живуть в умовах братерства і гармонії». «Десятками років, – заявляв, наприклад, «Голос Америки» 2 березня 1988 р., – національні почуття жевріли під поверхнею. Серед понад ста народів і національностей Радянського Союзу деякі вимагають більшої культурної автономії, інші – виступають проти русифікації, ще інші – вимагають негайної незалежності». Як би продовжуючи цю думку, мюнхенська «Свобода» у передачі 10 березня 1988 р. зазначала: «Перші виступили кримські татари з вимогою дозволити їм повернутися в Крим, тобто скасувати сталінську постанову про заслання цілого народу на вічні часи... Націоналістичні демонстрації у Прибалтійських республіках показали цілковиту порожнечу і безпідставність тверджень про інтернаціональну єдність, а також ідеї злиття націй...» [16, арк.55]. «Радіо Свобода» у передачі 6 березня 1988 р. мовило: «...Сталінська концепція національних взаємин себе не виправдовує, а нової концепції радянське керівництво запропонувати не може, тобто політика партії з цього питання фактично тупцює на місці» [16, арк.56].

Як відомо, 1988 р. відзначалось 1000-річчя прийняття християнства на Русі, що стало віхою у зміні вектора церковно-державних відносин у бік їхньої лібералізації. Закономірно, що у зв'язку з наближенням дати «підривні голоси» приділяли цьому питанню особливу увагу, названу партідеологами «клерикальною пропагандою». За даними відділу агітації і пропаганди, станом на 1985 р. на Україну мовило 14 «клерикально-буржуазних радіостанцій» [17, арк.59].

«Ворожі радіоцентри використовують цю дату як нагоду для розпалювання релігійного фанатизму і зміцнення позицій католицької церкви, для протиставлення віруючих атеїстам і водночас українських віруючих віруючим росіянам, намагаються консолідувати ворожі соціалізму релігійні і нерелігійні групи під гаслами буржуазного націоналізму, клерикалізму і антикомунізму», – йшлося у матеріалі відділу агітації і пропаганди ЦК Компартії України влітку 1984 р. «З явно націоналістичним прицілом дату 1000-ліття прийняття Руссю християнства українська католицька радіопробанда оголошує в ефірі «ювілеєм хрещення Русі-України». Тим самим робиться спроба фальсифікувати історичну правду, представити справу так, ніби ця подія належить виключно українській історії, культурі, церкві» [18, арк.40].

Розуміючи наближення колапсу атеїстичної моделі, радянські ідеологи у 1988 р. вже називали «антирадянськими вигадками» факти «репресій церковно-релігійного життя, контроль богословських семінарій, переслідування віруючих, заборони друкувати релігійну літературу, відсутності доступу релігійних груп до засобів масової інформації, радіо і телебачення» [18, арк.42].

Усвідомлюючи опозиційний потенціал молоді, посилена увага приділялась проникненню релігійних програм у молодіжне середовище. Примітно, що партідеологів турбував не стільки суто духовний компонент програм «Радіо Ватикану» «Християнський світогляд для молоді», «Литургика для юнацтва», «Ісус Христос і діти», «Сімейна спільність», «Біблійна радіошкола для дітей» та ін. [17, арк.59], скільки проникнення через релігійні сюжети національної проблематики. «Гередачі клерикальних і релігійних програм світських радіостанцій для молоді насичені націоналістичними мотивами. Чітко простежується мета розпушити інтернаціоналістські та патріотичні переконання юнаків і дівчат, нав'язати в їхньому середовищі релігійно-націоналістичні пережитки, налаштувати їх проти братнього російського народу, створити враження, начебто українці в культурно-історичному відношенні ближчі Заходу, ніж Сходу», – йшлося у довідці «Про основні напрямки клерикально-антикомуністичної пропаганди серед молоді», що під грифом «цілком таємно» 1985 р. надійшла в ЦК Компартії України [17, арк.59].

Клерикально-антикомуністичний наступ на молодь вбачався й з боку протестантських радіоцентрів – «Трансвітове радіо», «Голос Анд», ИБРА, «Всесвітнє радіо адвентистів» [17, арк.59].

Небезпеку прослуховування західних радіопрограм бачили передусім у зміні ставлення релігійної молоді до радянського способу життя. «Серед сектантської молоді виявляються нав'язні західною клерикальною пропагандою настрої негативістського ставлення до нашої дійсності, упередження до атеїзму. [17, арк.62]. Серед юнаків-сектантів є випадки відмови від служби в армії, прийняття військової присяги. Зустрічаються трактування причин міжнародної напруженості та проблем захисту миру, що збігаються з точкою зору закордонної протестантської радіопробанди», – констатували ідеологічні органи у 1985 р. [17, арк. 63].

У контексті т.зв. «клерикальної пропаганди» відділ агітації і пропаганди у грудні 1984 р. доповідав у ЦК: «частина віруючих і духівництва має транзисторні радіоприймачі, слухає клерикальні програми релігійних і світських станцій, радіотрансляції в дні церковних свят з католицьких костельолів Польщі, із собору св. Петра в Римі. Найбільший інтерес для них представляють недільні й святкові релігійні передачі» [19, арк.69].

Відгомін кампанії боротьби з космополітизмом відчувався у ставленні до подій релігійного життя в інтерпретації зарубіжних радіостанцій, здатних «розмивати в слухачів почуття громадянськості, радянського патріотизму й соціалістичного інтернаціоналізму, насаджувати ілюзію «братерства» всіх християн планети, незалежно від їхніх політичних переконань і соціально-класової приналежності» [17, арк.61].

Блок мовлення «Радіо Свобода» стосувався і соціально-економічного життя, що торкалося усіх осіб, незалежно від ідейно-політичної позиції: «Кожен рік партія і уряд Советського Союзу виносить постанови про поліпшення советської торгівлі та віз і досі там. Кожен рік ці постанови стверджують ті самі хиби советської торгівлі. Найголовніша з цих хиб – це нестача товарів» [18, арк.110]. У циклі «Селянські справи» «Радіо Свобода» виступало з критикою колгоспного ладу, відсутності пенсій у колгоспах, низької продуктивності сільськогосподарської праці в СРСР порівняно з США. Акцентувалась увага, що радянські товари за кордоном продаються значно дешевше, ніж всередині країни для своїх громадян [18, арк.111].

Впливи і загрози зарубіжної радіопропаганди сприймалися радянською системою диференційовано, залежно від конкретного міста. Особливе занепокоєння викликала Одеса, куди щорічно прибувало близько 600 зарубіжних суден, 200 тис. туристів і моряків. Крім того, давався взнаки багатонаціональний склад населення області, значна частина якого володіла іноземними мовами.

Усвідомлюючи настрої Західної України, влада приділяла особливу увагу зарубіжному мовленню в цьому регіоні. Щодо Львівщини доповідалось: «Частина населення вільно володіє німецькою і польською мовами, тому крім передач російською і українською мовами населення може прослуховувати також радіопередач зарубіжних радіоцентрів і цими мовами» [20, с.4].

Влада тоталітарного типу прагнула до максимальної, граничної концентрації і монополії держави на ЗМІ. Однак, як слушно зазначає російська дослідниця Т. Горяєва, «безмежні інтонаційні засоби людського голосу, здатного увібрати у себе всю палітру думок і почуттів, не підконтрольні навіть найбільш пильній цензурі» [7, с.62]. Радянська ідеологічна система навряд чи погоджувалась з такою постановкою питання. Те, що в Загальній декларації прав людини іменується «вільним потоком інформації та ідей крізь державні кордони», влада СРСР розцінювала як «підривну пропаганду, грубе втручання у внутрішні справи країни й наклепницькі антирадянські вигадки» [21].

Акцентуємо увагу на провідних механізмах протидії «ворожим голосам» – перехопленні й глушінні та контрпропаганді.

Ідея глушіння небажаних радіоголосів в епоху «холодної війни» не була для СРСР новою. У роки Другої світової війни було напрацьовано досвід «ефірних боїв» між СРСР і Німеччиною.

Питаннями радіоперехоплень на загальнорадянському рівні опікувався Відділ спецслужби, що працював у структурі Державного комітету Ради Міністрів СРСР по радіомовленню і телебаченню, який був перетворений у лютому 1964 р. у Головну службу радіоперехоплень «з метою оперативного ознайомлення з радіопередачами іноземних радіостанцій, аналізу напрямків, форм і методів зарубіжного радіомовлення і вироблення пропозицій для пропагандистських і контрпропагандистських виступів радянського радіо і телебачення» [22, арк.144].

Радіоцентри, технічні засоби яких здійснювали радіопротидію, були розташовані в містах: Дніпропетровськ, Донецьк, Київ, Львів, Одеса, Сімферополь, Ужгород, Харків, Чернівці. Всього по Україні працювало 307 передатчиків, у т.ч. по Києву – 72 [15, арк.20].

Технічні передавачі дальнього захисту працювали за вказівкою Міністерства зв'язку СРСР. Завдання на глушіння антирадянських передач (розклад роботи, вид модуляції, частоти) радіоцентри одержували від Центрального пункту Особливої служби Міністерства зв'язку СРСР [15, арк.21].

З метою вивчення основних напрямків ворожих радіопередач, отримання оперативної інформації про них партійними і радянськими органами, удосконалення системи контрпропаганди в серпні 1957 р. Державним комітетом Ради Міністрів УРСР по телебаченню і радіомовленню була організована спеціальна служба радіоперехоплень [14, арк.14].

Записи ворожих радіопрограм, які звучали українською мовою, здійснювалися цілодобово приймальною апаратурою на спеціальній радіостанції в районі смт Макарів Київської області. Згаданий пункт мав окремий зв'язок по виділеній частоті з Держтелерадіо УРСР [14, арк.14].

Щоранку записані на плівку програми передавалися по цьому каналу в редакцію зарубіжної радіоінформації комітету, де вони прослуховувалися, розмножувалися і згідно з затвердженим ЦК списком та наступними вказівками секретарів ЦК надсилалися: щоденні радіоперехоплення – 14, тижневі огляди – 18 адресатам. Матеріали перехоплення передач зарубіжних радіостанцій українською мовою у вигляді щоденних бюлетнів надсилалися в ЦК Компартії України, Раду Міністрів УРСР, КДБ при Раді Міністрів УРСР, МЗС УРСР, Редакцію газети «Радянська Україна», Редакцію газети «Правда України», Держтелерадіо УРСР [14, арк.14].

Організація прийому передач зарубіжних радіостанцій демонструє режим таємності. Так, станом на 1982 р. до роботи були допущені: три оператори (об'єкт у смт Макарів), три машиністки-референта, три редактори, начальник і інспектор 1 відділу, група з 4 чоловік з аналізу й вироблення пропозицій для Робочої групи по контрпропаганді при ЦК Компартії України – усього 15 чоловік. До прийому та обробки цієї інформації допускалось 59 чоловік [15, арк.8].

Відповідно до встановленого порядку начальник 1 відділу особисто знімав з оригіналу 4 копії (3 прим. – для ЦК КПУ, 1 прим. – КДБ УРСР, 1 прим. – для підготовки тижневих оглядів). Тиражування матеріалу здійснювалося під особистим контролем начальника 1 відділу на друкарській машинці типу «Ромайор». Ці матеріали щодня доставлялися адресатам особисто начальником 1 відділу в опечатаних секретних пакетах на службовому автотранспорті [15, арк.9].

Станом на 1984 р. в Україні під «глушилки» використовувалося понад 300 передавачів різної потужності, того ж таки року вийшла постанова Політбюро ЦК КПРС і Уряду СРСР про будівництво на нашій території ще 18 великих комплексів на 15–20 передавачів кожен, які мали бути введені в дію до 1989 р. [9]

У наданому нам інтерв'ю народний депутат Верховної Ради СРСР у 1989-1991 рр., журналіст В. Челишев, згадував: «глушили весь час, без перерв. Перерви давала погода, наприклад, низька хмарність частково глушила глушилки. По «Радіо Свобода» регулярно передавали схему спеціальної антени проти глушилок (ну, прямо як у Біблії словами змальоване креслення Ковчега). Існував ще спосіб: установити на будь-який кубик звичайний магніт і повільно повертати його навколо осі. Іноді допомагало» [23]. Загалом, різних способів боротьби з радіоперешкодами населення вигадувало чимало.

Як зазначає журналіст І. Мащенко, «з «ворожими голосами» боролися не лише за допомогою примітивних шумів-завивань. З середини 60-х років на близьких радіочастотах стали розміщувати цілодобові інформаційно-музичні програми на зразок всесоюзного «Маяка» чи українського «Променя», передачі яких час від часу ненароком «наповзали» на хвилі «радіоголосів» [9].

Практика боротьби з «ворожими голосами» має й курйозні приклади. Так, на стадіоні добровільного спортивного товариства «Зірка» у Кіровограді 20 січня 1974 р. на ковзанці працівник стадіону електрик Н. Гаркуша, що відповідав за роботу радіовузла стадіону, налаштував приймач на музичну передачу невідомої радіостанції й сам вийшов із приміщення. Після невеликого музичного антракту почалася передача останніх новин російською мовою. За повідомленнями присутніх, це виявилася радіостанція «Голос Америки». У цей час на ковзанці перебувало близько 200 чоловік, в основному молоді [14, арк.18]. Зрозуміло, що такий випадок не міг залишитися непоміченим. Крім партійних стягнень і звільнень з посад обласним комітетом Компартії було прийнято рішення, яким зобов'язували «партійні комітети, первинні парторганізації, господарських керівників і спеціалістів народного господарства за участю громадськості систематично аналізувати і формувати запити радіослухачів, вчити кожного трудівника уміти за формою розпізнавати зміст передач, які ведуть буржуазні радіостанції, їх ворожу спрямованість...» [14, арк.22].

Ідеологічна боротьба між соціалізмом і капіталізмом, в рамках якої сприймалися «ворожі голоси», яскраво засвідчувала відставання матеріально-технічної бази радіомовлення в республіці від зарубіжних аналогів. Так, у доповідній записці секретаря ЦК Компартії України Ф. Овчаренка Першому секретарю ЦК КП України П. Шелесту від 04.09.1970 р. йшлося: «Останнім часом значно зросла активність зарубіжних радіостанцій, зокрема тих, які ведуть передачі на Українську РСР. По території республіки, за винятком районів, у яких здійснюється глушіння ворожих радіостанцій, досить чітко прослуховуються передачі радіостанцій «Голос Америки», «Вільна Європа», «Свобода», «Німецька хвиля», «Бі-бі-сі», Албанії, Китаю та інших. Частина з них ведуть передачі українською мовою більш ніж на 30 частотах і очевидно прослуховуються значною кількістю радіослухачів республіки [24, арк.61]. Все це вимагає невідкладного вирішення ряду проблем дальшого розвитку матеріально-технічної бази. Обсяг капіталовкладень потрібен – 252 млн. крб., в тому числі по галузях зв'язку – 150 млн. крб. (телебачення і радіо)» [24, арк.62].

Примітно, що прагнення запобігти проникненню й поширенню «шкідливих» ідей спонукало владу стримувати глобалізаційні процеси та насторожено ставитись до нових технологій масової комунікації. Вона не лише «глушила» програми західних радіостанцій, а й використовувала для свого радіо інші частоти, ніж у сусідніх країнах [25, с.179].

При характеристиці західної радіопропаганди у сучасній російській історіографії зустрічається розгляд цього феномену як ізольованого явища, коли акцентується увага виключно на «західних спецслужбах», «ідеологічних диверсіях», «фальсифікації фактів», «маніпуляціях», що здійснювали країни Західної Європи та США по відношенню до СРСР. По суті, західному радіомовленню надаються конотації, що притаманні риторичі «холодної війни».

Натомість набагато менше уваги приділяється іншому явищу – контррадіопропаганді, яку проводив СРСР за західними «лекалами» у мовленні на зарубіжні країни та всередині держави. Однак, на наш погляд, говорити про «дзеркальність» зарубіжної пропаганди й радянської контрпропаганди не є коректним. На фоні спільних цілей впливу на громадську думку відрізнялись принципи її формування. У випадку зарубіжного мовлення – це демократизм, свобода, оперативність подання інформації, критика порушень прав людини тощо. При цьому вади та ерозії радянської системи, про яку говорили «підривні голоси», кожен слухач міг співвіднести з реаліями, які він відчував щодня. Натомість радянська контррадіопропаганда користувалась маніпулятивними техніками селекції та викривлення інформації в умовах, коли перевірити факти про «загнівання капіталізму» через «залізну завісу» населення не могло, відтак створювався відрозливий образ ворога.

Категоричну оцінку радіо радянського часу дає у своїх спогадах один з діячів ЦК КПРС, архітектор «перебудови» А. Яковлев: «Люди прагнули слухати іноземне радіо, бо наше гнало солодку жуйку і захоплену беліберду» [26].

Контрпропаганда велась у відповідь на цілий спектр реальних та уявних загроз – зовнішніх та внутрішніх. Перелік цих загроз демонструє типовий документ – рішення звітно-виборних партійних зборів дирекції програм радіомовлення на зарубіжні країни Ленінського району м. Києва від 24 вересня 1981 р. Збори констатували, що «за чітким довгостроковим планом готуються до ефіру контрпропагандистські матеріали, в яких викриваються підступи буржуазної пропаганди, розвінчується ворожа людства діяльність міжнародного імперіалізму, сіонізму, маоїзму, інших сил реакції, показується потворне обличчя українських буржуазних націоналістів, їх зв'язки із спецслужбами імперіалістичних держав...» [27, арк.60].

Слід зазначити, що синонімічне перерахування абсолютно різних за якісними і сутнісними рисами загроз жодним чином не є випадковим. Як зазначає Л. Гудков, який досліджував проблему контролю

свідомості у тоталітарних суспільствах, ідеологемі «ворог» притаманно створювати взаємопоедані фокуси негативної ідентифікації: різні типи ворогів підтримують один одного [28, с.37]. Тому не випадково буржуазний націоналізм і сіонізм, клерикалізм і міжнародний імперіалізм та інші вищенаведені приклади знаходяться в текстах радянських ідеологів у міцній зв'язці, створюючи в уяві населення ефект синергії.

Практика контррадіопропаганди змушувала конкретизувати абстрактні і вітійувати формулювання. Зокрема, щорічно складався календарний координаційний план превентивних контрпропагандистських заходів. Загрозливу тематику, наприклад, у першому півріччі 1984 р. становили 90-річчя від дня народження В. Блакитного, 350-річчя Переяславської Ради, 65-річчя від дня проголошення «петлюрівською Центральною Радою «автокефалії» української православної церкви, 55-річчя створення організації українських націоналістів.

Навіть така зовні нейтральна тема, як 65-річчя АН УРСР загрожувала, на думку партійних ідеологів, «можливими буржуазними інсинуаціями про «угасання» науки на Україні, особливо гуманітарного профілю» [29, арк.17].

Головна редакція інформації Держкомітету Ради Міністрів УРСР по телебаченню і радіомовленню у червні 1972 р. доповідала в ЦК Компартії України про проведення в радіоефірі теоретичних бесід «Єдність соціалістичних націй СРСР і домисли буржуазної пропаганди», «Сузір'я рівних», «Українська республіка – суверенна соціалістична держава в складі СРСР» [30, арк.50].

Окрему проблему у системі координат холодної війни становив сіонізм – в радянській інтерпретації «підбурюючий, ворожий, антирадянський». У цьому контексті занепокоєння викликала радіостанція «Голос Ізраїлю», місцеві програми якої, особливо російською мовою, прослуховувалися значною частиною єврейського населення Чернівців, Одеси, Києва, Вінниці, деяких інших міст республіки. Інтерес до радіопередач із Єрусалима в Чернівецькій області, наприклад, зріс у зв'язку з тим, що дикторами мовлення на СРСР стали працювати люди, що емігрували в Ізраїль з Чернівців в 1969 р. [30, арк.14] (секретар обкому КП України А. Григоренко у листі до КПРС конкретизував цих осіб – «2 девицы» [31, арк.20]).

З огляду на це, місцеві партійні органи у квітні 1971 р. звернулись до ЦК КПРС (глушіння передач ворожих радіостанцій, що мовили на Радянський Союз, – компетенція відповідних союзних органів) розглянути питання про забивання передач радіостанції «Голос Ізраїлю» радіопрограмою «Маяк» або програмою Українського радіо «Промінь», особливо в містах Чернівці, Київ, Одеса, Вінниця та інших, де проживало значне число єврейського населення [31, арк.14].

125-річчя від дня народження Шолом Алейхема вбачалося небезпечним приводом використати ювілей письменника для посилення ідей сіонізму, його гасла «культурно-національної автономії» [29, арк.22].

Натомість 65-річчя Компартії Ізраїлю ставало приводом ідеологічних служб для «посилення викриття ізраїльської дійсності, злодіянь сіоністського керівництва держави Ізраїль і ізраїльської воєнщини на Близькому Сході, а також показати переваги близькосхідної політики СРСР над «миротворчими» зусиллями США» [29, арк.23].

По радіо транслювались огляди книг, випущених обласними видавництвами, в яких люди єврейської національності на прикладах свого життя і життя друзів, рідних і знайомих «гнівню спростовували мерзенні наклепи сіоністських злостивців про нібито нерівноправне становище євреїв у Радянському Союзі» [30, арк.49]. 27 квітня 1972 р. у передачі «Втеча з раю» члени сім'ї Щиперів, яка проживає у Дніпропетровську, розповіли про те, як їх заманула сіоністська пропаганда в Ізраїль і як вони тікали з цього «раю» [30, арк.50]. Контрпропагандистські програми, що розвінчували «реакційну сутність сіонізму», мали промовисті назви «Міражі і дійсність «землі обітваної», «У сіоністському болоті». У мікрофона виступали етнічні євреї, які на власному досвіді мали переконати слухачів у перевагах радянського ладу порівняно з життям в Ізраїлі.

У своїй діяльності радянська радіоконтрпропаганда використовувала художні образи, які якнайефективніше мали вкарбуватися у свідомість населення. Можна навести такі приклади назв радіонарисів і замалювок: «Советская Украина в кривом зеркале антикоммунизма», «Критика фальсификаций советских народов», «Свободная от науки (о т.н. «украинской свободной академии наук» в США)», «Опасная эйфория (об альянсе украинского буржуазного национализма и сионизма» [15, арк.12], «Под знаком свастики (о вожаке украинской католической церкви И. Слепом» [15, арк.13].

Маніпулятивну майстерність володіння словом, а через нього й розумом людей демонструє Тематичний план радіопередач із циклів «Блиск і вбогість імперії долара» і «Чорна книга злочинів американського імперіалізму» (1965 р.). Наведемо уривок з нього із назвами радіопередач. «Як сьогодні в Америці збивають статки», «Пірати з Далекого Заходу (про нових військових промисловців США)», «Історія розбою (з історії розбійницьких дій американського імперіалізму)», «Як із крові роблять золото (Історія збагачення американських монополій на війнах XIX і XX століття)», «Вівці й вовки (викриття легенд про американську миротворчість)», «Коли таємне стає явним (про історію післявоєнного пограбування Європи американським імперіалізмом)», «Сльози й долари (історія пограбування американським імперіалізмом країн Центральної й Південної Америки)», «Корсари минулі й нинішні (історія пограбування Африки – від вивозу негрів-рабів до проникнення американського імперіалізму в країни Африки сьогодні)», «Скільки коштує расизм», «Американський імперіалізм – сповитуха бундесверу», «Вашингтон і ядерні амбіції Бонна», «Ескалація банкрутства (про злочинну війну США у В'єтнамі)», «Стратегія й тактика американського неоколоніалізму», «Загарбницькі війни – знаряддя американської зовнішньої політики», «США роздмухують військовий психоз (про гонку озброєнь за океаном)», «Вашингтон підтримує небезпеку війни в Європі», «Про розбійницьку доктрину американського імперіалізму», «Право сильного вбивати слабкого», «США – головна опора колоніалізму», «Американський расизм – живильне світове середовище реакції», «Американські

неофашисти на службі реакції» [32, арк. 126]. Ці назви цілком відповідають радянському мовному дискурсу, охарактеризованому нами в окремій статті [33].

Однак, наведені факти створюють оманливе враження про бездоганність радянської ідеологічної системи у частині радіопропаганди. Партійні органи у своїх листах з грифами «таємно» визнавали цілу низку недоліків у радіопропаганді, що заважали їм формувати тотально уніфіковане суспільство й вихолощувати національну ідентичність.

Загальною проблемою радянської пропаганди була слабкість її використання для маніпуляції суспільними настроями. Інформація подавалася грубо, часто без знання конкретного адресата. У цьому радянське радіомовлення значно поступалось західному. Справа доходила до курйозних випадків. У тексті диктора при трансляції інформації вказувалися такі факти: «Американський турист приїжджає в СРСР, коли довідається, що лікування безкоштовне, то він лікується від всіх хвороб. Вилікувавшись, він лягає в лікарню, щоб вирізати апендицит лише тому, що лікування безкоштовне, хоча це йому й не потрібно» [13, с.131].

Крім того, партійні органи при аналізі мовлення на зарубіжні країни визнавали у 1974 р., що «в пропаганді провідних питань теорії і практики комуністичного будівництва, радянського способу життя, і особливо в контрпропагандистських виступах, автори нерідко почувають себе невпевнено, збиваються на схематизм і загальщину, жива задушевна розмова зі слухачем про факти радянської дійсності часто підміняється декларативністю, штучним пафосом, нагромодженням цифр» [14, арк.1].

«У передачах про соціальні досягнення робітників республіки факти викладаються, коментуються переважно співробітниками редакції, партійними, радянськими, профспілковими працівниками. Рідко з цих питань виступають рядові трудівники. В інформаційних випусках багато передається повідомлень про постачання підприємствами України різноманітної продукції в братні республіки, країни соціалістичної співдружності, держави, що розвиваються. У той же час мало розповідається про факти взаємних поставок. З огляду на аудиторію слухачів, тематична незбалансованість може дати привід для міркувань про економічну «експлуатацію» України... У передачах люди різних поколінь і професій найчастіше постають перед слухачами одноманітними, приземленими – їхні інтереси не виходять за рамки виробництва, професійної майстерності», – йдеться у доповідній записці ЦК Компартії України 1982 р. [15, арк.4].

У рецензії московських журналістів на програми українського радіо, що транслювались за кордон, називаються й суто мовні проблеми матеріалів, зокрема якість перекладу з української на англійську мову. Як підкреслив рецензент, «диктори говорять без акценту, а сама мова звучить з «акцентом». Іншими словами, відчувається, що це переклад. У рецензії підкреслено, що передачі монотонні, занадто серйозні, у них немає посмішки. Один зі слухачів англійських програм писав: «Із приводу ваших щоденних інтерв'ю скажу, що вони занадто монотонні» [34, арк.17].

«Невиправданою байдужістю» називалось порушення норм літературної мови в українських радіопередачах. «Нерідко виступи засмічені русизмами, неокочирними висловами, недбале редагування призводить іноді до зміщення важливих політичних акцентів. Чи варто, наприклад, в передачі для зарубіжних українців говорити так, як це зроблено 21.01.1974: «незважаючи на свою переважаність важливими справами, Ленін знаходив час для зустрічей з посланцями з України», або «голова сільради комуніст Турій не один схрон знищив разом з сільськими активістами» [14, арк.9].

Отже, ключовою рисою пропагандистських радіорепортажів була нещирість, штучність, яку значна маса населення відчувала інтуїтивно. Ветеран запорізької радіожурналістики Василь Федина, на питання, чи вірив він загалом у те, що читав перед мікрофоном, відповідає: «Бувало, попадає в руки такий матеріал, читаєш його і думаєш: «Автор пише і знає, що бреше. Я читаю і знаю, що брешу. А що ж залишається слухачеві? Думаю, що наші радіослухачі (не всі, звісно, як і журналісти, диктори) розуміли цю брехню» [35, с.22].

Прослуховування зарубіжних радіостанцій у цьому контексті являло ковток свіжого повітря, що стимулював критичне мислення громадян, і, що особливо важливо, спонукав порівнювати і мислити далі тих питань, про які йшла мова.

Як приклад, наведемо лист члена Ради з української літератури при Спільці письменників СРСР Ф. Кравченка відповідальному секретарю цієї Ради від 12.06.1965 р. «Відповідальний секретар українського республіканського журналу одержує 120 руб. на місяць, а відповідальний секретар російського обласного («Дон», «Підйом») – 180 руб. Чому? Пояснити неможливо! Ми звичайно проходимо повз таких «дріб'язків», тим більше, що це не має відношення до тих завдань, які покладені на редакції журналів, а за кордоном все це «помічають» і роблять на цьому «політику». Нещодавно «Голос Америки» грав на тому, що така різниця в оплаті журналістської праці пояснюється все тими ж причинами: на українців дивляться, як на менш повноцінних працівників» [36, арк. 37-38].

Отже, важливим питанням є реальний кількісний (масштаб аудиторії) та якісний (ціннісний) вплив мовлення на Радянський Союз і Україну зарубіжних радіостанцій. Наскільки рапорти партійних і державних структур, ідеологічних апаратів перебільшували реальну загрозу або навпаки недооцінювали вплив «ворожих голосів» на формування почуттів, ідентичності, вироблення некомформістської суспільно-політичної позиції громадянами, розвитку критичного мислення, зрештою – формування опозиційних настроїв щодо радянської системи та її складових? Вочевидь, ця проблема не має простого і однозначного розв'язання. Спробуємо намітити окремі штрихи у цьому напрямку.

Що стосується кількісної аудиторії західного радіо, то можемо оперувати такими даними. Повернення вилученої після війни апаратури власникам, а головне – завезення радіоприймачів з-за кордону як трофеїв, призвели до того, що, за оцінками ЦК КПРС, уже на 1950 р. кількість апаратів, які дозволяли слухати іноземні радіопередачі, збільшилась в СРСР до 500 тис. Зрозуміло, що кожен приймач – це можливість слухати західне радіо одразу кільком слухачам [11, с.107-108]. У липні 1960 р. відділ пропаганди ЦК КПРС

називав цифру у 20 млн радіоприймачів, здатних приймати зарубіжні радіостанції [8, с.215]. Цей факт покликав юридичну заборону використання короткохвильових передатчиків. Так, протягом 1960 р. Президія Верховних Рад усіх союзних республік ухвалили Укази «Про відповідальність за незаконне виготовлення та використання радіопередавальних пристроїв».

У 1980-х роках інформаційна ситуація в країні радикально змінилася. На 1980 р. число тих, хто мав подібні радіоприймачі, зросло до половини населення [37, с.684]. Я. Засурський, посилаючись на дані британських фахівців, стверджує, що до 1990 р. близько 60 млн радянських громадян слухали передачі закордонних радіостанцій [38, с.39].

Усвідомлюючи умовність кількісного підрахунку настроїв суспільства, ми, однак, звертаємося до соціологічних інструментів.

Наведемо довідку, підготовлену 1976 р. КДБ для ЦК КПРС: «Аналіз статистичних даних показує, що значна частина осіб, що здійснили політично шкідливі прояви, зазнала безпосереднього ідеологічного впливу з-за кордону. Такі фактори, як прослуховування закордонних радіопередач, читання буржуазних газет, книг та інших друкованих видань, що засилаються в СРСР, особисте спілкування та переписка з вороже налаштованими іноземцями вплинули на 47 % осіб. Із числа всіх факторів як основний виступає вплив закордонної радіопропаганди, що вплинув на формування ідеологічно ворожих установок більш ніж в 1/3 осіб, що допустили негативні прояви» [39, с.144].

У 1985 р. Інститутом соціологічних досліджень АН СРСР було проведено соціологічне дослідження «Аудиторія західного радіо серед студентів м. Києва» [40, арк.3-12].

Студентство невідповідно зацікавило соціологів, адже ця аудиторія характеризується прагненням бути інформованими не тільки у своїй професійній сфері, але й також у суспільно-політичній. Саме це прагнення до інформованості, а також низка специфічних соціально-психологічних рис молоді – максималізм, імпульсивність, підвищена емоційність, загострене почуття справедливості – викликали занепокоєння радянської пропаганди.

За результатами дослідження аудиторія західного радіо серед київських студентів визначалась як регулярна – 7% (з них активні слухачі, що слухають 3-4 рази на тиждень, – 1%, середньоактивні, які слухають 1-2 рази на тиждень, – 6%) [40, арк.6]. Нерегулярна аудиторія західного радіо визначалась із студентів, що звертались до радіопередач капіталістичних країн рідше 1 разу на тиждень, і становила 45% опитаних. Таким чином, у цілому аудиторія західного радіо серед опитаних у травні 1985 р. київських студентів складала 52%. Скорегований соціологами показник у сумі становив 58%. При цьому визначалось, що частіше за інших до передач західного радіо звертаються студенти технічних вузів (58%), гуманітарних вишів – 40% [40, арк.7].

Соціологічне дослідження звертало увагу на тематичні зацікавлення студентської радіоаудиторії. Примітно, що найбільший інтерес (після музики) викликали громадсько-політичні передачі – новини, міжнародні коментарі, інформація про становище справ у країні.

На наш погляд, є підстави вважати зацікавлення молодіжної аудиторії музичними програмами зарубіжних радіостанцій не суто культурницьким чинником, а потужним фактором формування світоглядної і політичної позиції молоді. Окремі аспекти зв'язку музики з формуванням національної ідентичності нами розкриті в окремій статті [41].

Серед чинників, що викликали інтерес до західних голосів серед студентства, називалась оперативність інформації, завдяки чому вони дізнавались про події у власній країні раніше з іноземних джерел, ніж з вітчизняних [40, арк.10].

Отже, незважаючи на складнощі чисельного обрахунку слухачів західних радіостанцій, є підстави вважати аудиторію «ворожих голосів» критичною масою соціально активного та небайдужого населення.

В умовах суцільної уніфікації культурологічного, мас-медійного простору в СРСР та Україні радіоголоси відігравали роль одного з небагатьох джерел отримання альтернативної точки зору, яка є необхідною з соціально-психологічної точки зору для формування власної позиції. «Що залишалося в убогому арсеналі тих, хто прагнув до об'єктивної інформації та мріяв про очищений від ідеологічного сурогату духовний хліб? Зарубіжні радіоголоси, що ретельно придушувались потужними «глушилками»...» – так у своїх спогадах зазначав ініціатор створення незалежного кіноклубу «Восхождение», що почав свою діяльність у м. Запоріжжі ще в 1977 р., С. Колосов [42].

У листопаді 1988 р. М. Горбачов домігся рішення Політбюро ЦК КПРС про повне зняття радіоперешкод. Це рішення, що приймалось на хвилі всезагальної демократизації та вгасання «холодної війни», формалізувало невідворотність включення СРСР до світового інформаційного простору.

1991 рік продемонстрував, що радянська політична система несумісна з вільним інформаційним полем, що протягом тривалих років формувалось завдяки «ворожим голосам».

Джерела та література

1. Почепцов Г. Контроль над разумом / Г. Почепцов. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – 350 с.
2. Артемов В. Би-Би-Си: история, аппарат, методы радиопрпаганды / В. Артемов, В. Семенов. – Минск : Изд-во «Университетское», 1984. – 236 с.
3. Баннов Б. Чужие голоса в эфире / Б. Баннов, Г. Вачнадзе. – М. : Молодая гвардия, 1981. – 287 с.
4. Карчевский Ю. Лица и маски / Ю. Карчевский, Н. Лешкин. – Уфа : Башкирское книжное издательство, 1975. – 168 с.
5. Голяков С.М. Социальные каналы радиопрпаганды США на службе психологической войны (к истории деятельности радиостанций «Свободная Европа» и «Свобода» 1949-1972 гг.: автореферат дисс. на соискание ученой степени канд. истор. наук / Голяков Сергей Михайлович. – М., 1974. – 27 с.
6. Идеологические комиссии ЦК КПСС. 1958-1964: Документы. – М. : РОССПЭН, 1998. – 552 с.
7. «Великая книга дня...»: радио в СССР: документы и материалы / Ред.-сост. Горяева Т.М. – М. : РОССПЭН, 2007. – 1038 с.

8. Богуславський О. «Визволення» веде до «Свободи»: внесок одного радіо в незалежність України або свобода як окраєць хліба / О. Богуславський // Телевізійна й радіожурналістика. Збірник науково-методичних праць / відп. ред.: В. В. Лизанчук. – Львів: Львівський нац. ун-т ім. І.Франка, 2007. – Вип.7. – С. 212-224.
9. Мащенко І. «Чорні діри» тоталітарного ефіру / Іван Мащенко // Дзеркало тижня. – 2000. – 4 серпня // http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/chorni_diri_totalitarnogo_efiru.html
10. Даутова Р.В. Из истории радиопропаганды возвращения невозвращенцев в годы хрущевской оттепели / Р.В. Даутова // Вестник Челябинского государственного университета. Серия История. – 2010. – № 30 (211). – Вып. 42. – С. 45-52.
11. Колчина А.С. Радио Свобода в 50–70-е годы XX века: поиск форм пропаганды в период холодной войны / А.С. Колчина // Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика. – 2010. – № 3. – С. 103-116.
12. Куропаткин А.П. Влияние трансформации идеологической пропаганды на материалы передач всесоюзного радиовещания с 1953 по 1956 гг. // А. П. Куропаткин // Вестник Самарского государственного университета. – 2011. – № 4. – С. 116-119.
13. Силина Л.В. Радиопропаганда в СССР в 1953-1964 годах (по материалам Отдела пропаганды и агитации ЦК КПСС) // Научные проблемы гуманитарных исследований. – 2009. – Вып. 9 (2). – С. 114-134.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО). – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 1037.
15. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 2402.
16. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2446.
17. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 2859.
18. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 5141.
19. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 2720.
20. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 1206.
21. Плейкис Р. Радицензура / Плейкис Римантас // http://netwalker1.blogspot.com/2011/03/blog-post_21.html
22. Державний архів Російської Федерації. – Ф. Р-6903. – Оп. 28. – Спр. 10. – Арк. 144.
23. Інтерв'ю Ю. Каганова з В. Челишевим. 08.07.2013 р.
24. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 74.
25. Кулик В. Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки / В. Кулик. – К.: Критика, 2010. – 656 с.
26. Яковлев А.Н. Сумерки: [Размышления о судьбе России] / Александр Яковлев. – М.: Материк, 2005. – 672 с. // <http://www.yeltsincenter.ru/books/sumerki#sthash.AdWUUF9.dpuf>
27. ЦДАГО. – Ф. 287. – Оп. 9. – Спр. 147.
28. Гудков Л. Идеологема врага. «Враги» как массовый синдром и механизм социокультурной интеграции // Образ врага / сост. Л. Гудков; ред. Н. Конрадова. – М.: ОГИ, 2005. – С. 7-79.
29. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 2718.
30. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 583.
31. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 514.
32. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 2577.
33. Каганов Ю.О. Радянський мовний дискурс: політико-ідеологічні особливості та протидія / Ю.О. Каганов // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – Вип. XXXII. – С. 267-272.
34. ЦДАГО. – Ф. 287. – Оп. 9. – Спр. 147.
35. Федина В. І голос той, і ті слова... / Василь Федина. – Запоріжжя: Дніпровський металург, 2006. – 300 с.
36. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (м. Київ). – Ф. 590. – Оп. 1. – Спр. 614.
37. Пашенко Л.В. Философские и социально-экономические противоречия советской тоталитарной системы / Л.В. Пашенко // Вестник Мурманского государственного технического университета. – 2008. – Т. 11. – № 4. – С. 681-688.
38. Засурский Я.Н. Средства массовой информации постсоветской России / Вартанова Е.Л., Засурский И.И. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 303 с.
39. «Аналитическая справка о характере и причинах негативных проявлений среди учащейся и студенческой молодежи» начальника 5 управления КГБ при СМ СССР Ф. Д. Бобкова. 03.12.1976 // Власть и диссиденты. Из архивов КГБ и ЦК КПСС. – М.: Московская Хельсинская Группа, 2006. – С. 135-148.
40. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 3139.
41. Каганов Ю. О. Музыка як ідеологічний феномен: радянський контекст і українська версія (друга половина XX ст.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – Вип. XXXIII. – С. 159-164.
42. Сергей Колосов. «Жизнь моя кинематограф, черно-белое кино...». Глава 1. 25-й кадр // Приватний архів Ф.Г. Турченка.

Каганов Ю. О. «Вражеские голоса»: идеологическое противостояние на радиоволнах в советской Украине (вторая половина XX в.)

В статье на основе архивных документов и воспоминаний проанализирован феномен зарубежного радиовещания в Украине в контексте идеологической борьбы времен «холодной войны», а также советская контрпропаганда средствами радио. Определяются идеологические основы, количественное и качественное влияние «вражеских голосов», тематика вещания, процесс глушения. Акцентируется внимание на значении радиопропаганды и радиоцензуры в формировании критического мышления, общественно-политической позиции гражданами Украины и падении советской системы.

Ключевые слова: радиопропаганда, «вражеские голоса», идеология, цензура, манипуляция.

Kaganov Yu. O. «Enemy voices»: ideological confrontation on radio waves in the Soviet Ukraine (second half of XXth century)

The phenomenon of foreign broadcasting in Ukraine in the context of the ideological struggle during the «Cold War» and the Soviet counterpropaganda by radio tools are analyzed in the article on the basis of archival documents and memoirs. Ideological principles, quantitative and qualitative effects of «enemy voices», topics of broadcasting and jamming process are defined. Attention is focused on the role of radiopropaganda and radiocensorship in formation of critical thinking and socio-political position of Ukrainian citizens and the fall of the Soviet system.

Keywords: radiopropaganda, "enemy voices", ideology, censorship, manipulation.